

IV. ANALIZA RETORYCZNA

Analiza retoryczna¹ jest metodą synchroniczną, literacką. Retoryka była znana i stosowana już w czasach starożytnych, a obecnie próbuje się ją wprowadzić do interpretacji tekstów biblijnych².

A. Określenie i funkcja retoryki

Teoria retoryki pojawiła się w Grecji. Za jej początek uważa się wystąpienie KORAKSA w VI w. przed Chr. Jednak już w utworach HOMERA spotyka się pochwałę sztuki oratorskiej, a zatem można przypuszczać, że już w IX/VIII w. przed Chr. istniały próby sformułowania teorii retoryki³. Na powstanie naukowej retoryki miały wpływ dwa czynniki: wprowadzenie demokratycznego systemu politycznego w Grecji oraz oświecona filozofia sofistów. Demokratyzacja kraju zmieniła radykalnie sposób rządzenia. O ile dotąd władzę wykonywała centralnie tylko jedna osoba, odtąd o losach kraju decydował cały naród na wspólnych zgromadzeniach. Na tego rodzaju zgromadzeniach ludowych występowali różni mówcy, którzy przedstawiali swój punkt widzenia i usiłowali przekonać słuchaczy⁴.

Potrzeba wygłaszania starannych oraz na wysokim poziomie przemówień zrodziła potrzebę usystematyzowania zasad wzorowego i skutecznego przemawiania. W ten sposób powstała dyscyplina określana jako *retoryka*. Znany rzymski nauczyciel retoryki KWINTYLIAN określał ją

¹ Ang. *rhetorical criticism* lub *rhetorical analysis*, fr. *critique theorique* lub *analyse theorique*, niem. *rhetorische Analyse*; wł. *analisi retorica*.

² IPK, 33.

³ H. CICHOCKA - J. Z. LICHANŃSKI, *Zarys historii retoryki. Od początku do upadku cesarstwa bizantyńskiego*, Warszawa 1995, 25.

⁴ C. OTTMERS, *Rhetorik* (SM 283), Stuttgart - Weimar 1990, 5-6.

jako sztukę dobrego przemawiania⁵. Definicja KWINTYLIANA wymienia tylko te dwie funkcje, lecz do retoryki należy również dziedzina komunikacji pisemnej. Określenie retoryki należałoby zatem poszerzyć: *jest to sztuka dobrego przemawiania i pisania*⁶.

Retoryka spełniała w starożytności podwójną funkcję: 1) teoretyczną, gdy wskazywała reguły, kolejne kroki metodyczne, procedury i techniki prawidłowego i przekonującego wygłaszania mów, oraz 2) praktyczną, jako sztuka dobrego przemawiania. Starożytne definicje retoryki nie odróżniały wyraźnie tych funkcji, nazywając retoryką zarówno teorię, jak i praktykę wygłaszania mów⁷. Teoria i praktyka są tu zresztą ze sobą ściśle związane. Teoria retoryki zrodziła się z praktyki, jest próbą usystematyzowania praktycznych doświadczeń. Już starożytni teoretycy retoryki uważali, że dobre i przekonujące przemawianie zależy nie tylko od znajomości teorii, lecz również od osobistych walorów mówcy oraz jego doświadczenia⁸.

Teoretyczne i naukowe opracowanie retoryki przypisuje się ARYSTOTELESOWI. Zasady retoryki przedstawił on w swoim dziele *Ars Rhetorica*. ARYSTOTELES sformułował następującą definicję opisową retoryki: „Retoryka jest to władza oceniania w każdym przypadku możliwości przekonywania”⁹. Według niego retoryka daje zdolność poznania tego, co jest wiarygodne¹⁰. Jej celem jest zatem troska oratora o to, aby słuchacz lub czytelnik zrozumiał przekazaną mu treść i z pełnym przekonaniem ją zaakceptował.

Retoryka nie może ograniczać się tylko do argumentacji racjonalnej, powinna wpływać na sferę uczuciową słuchacza, względnie czytelnika i skłaniać go do działania. Sztuka oratorska starała się przekazywać słowo mówione, czy pisane w estetycznej i pięknej formie, wykorzystując w tym celu wszystkie możliwe środki językowe i stylistyczne. Dla teoretyków retoryki starożytnej nie był również obojętny jej aspekt etyczny. Zwracali więc oni uwagę na moralne kwalifikacje oratorów, określając dobrego oratora jako człowieka dobrego (*vir bonus*)¹¹.

⁵ „Rhetorica ars est bene dicendi” (*Institutio Oratoria* II, 17, 37).

⁶ W. JENS, *Rhetorik*, RDL III, 432. *Die Interpretation der Bibel in der Kirche*, 44 określa retorykę jako „sztukę przekonywania za pomocą mowy”.

⁷ C. OTTMERS, *Rhetorik*, 6.

⁸ Tamże, 8.

⁹ *Rhetorica*, I, 1355, 26-27.

¹⁰ Tamże, I, 2, 1.

¹¹ C. OTTMERS, dz. cyt., 12-13.

Do interpretacji Pisma św. wprowadził retorykę św. AUGUSTYN (354-430), który był jej nauczycielem¹². W swoim dziele *De Doctrina Christiana* w oparciu o dwa dzieła CYCERONA: *De Inventione* i *Orator* opracował zasady retoryki w zastosowaniu do Pisma św. Św. AUGUSTYN stosował retorykę do analizy listów św. Pawła¹³.

Istnieją różne rodzaje retoryki. Dla studiów biblijnych mają znaczenie zasadniczo trzy rodzaje retoryki: 1) retoryka judaistyczna; 2) retoryka klasyczna (grecko-rzymska) oraz 3) retoryka współczesna („nowa retoryka”)¹⁴. Największe zastosowanie w analizach retorycznych tekstów biblijnych ma jednak retoryka klasyczna oraz różne techniki retoryki współczesnej.

B. Retoryka klasyczna

1. Zasady retoryki klasycznej

a) Proces kompozycji tekstu retorycznego

W retoryce starożytnej rozróżniano pięć kolejnych etapów komponowania mowy (*partes artis* lub *partes rhetorices*)¹⁵: wyszukiwanie materiału (*εὑρεσις*, *inventio*), podział materiału (*τάξις*, *dispositio*), uporządkowanie materiału w logiczną całość oraz nadanie mu odpowiedniej artystycznej formy (*λέξις*, *φράσις*, *ῥημνεία*, *elocutio*), zapamiętanie uporządkowanego materiału (*μνήμη*, *memoria*) i wreszcie jego wygłoszenie (*ὑπόκρισις*, *actio* lub *promuntiatio*).

1) Przygotowanie mowy zaczyna się od wyszukania materiału (*εὑρεσις*, *inventio*). Na tym wstępnym etapie orator szuka

¹² Krótką historię stosowania retoryki do interpretacji Pisma św. przedstawił R. BARTNICKI, *Ewangelie Synoptyczne. Geneza i interpretacja*, Warszawa 1996², 307-312.

¹³ Tamże, 307n.

¹⁴ IPK, 33.

¹⁵ Terminologię retoryki wprowadzili Grecy (zwłaszcza ARYSTOTELES), lecz przejęli ją i rozpracowali retorycy rzymscy, stąd przyjęły się określenia łacińskie. Por. W. RAKOCY, *Nowe metody analizy literackiej w egzegezie Nowego Testamentu*, w: *Wstęp do Nowego Testamentu*, red. P. BUDNIAŃCZYK, Poznań 1996, 540.

argumentów, przy pomocy których będzie mógł przekonać słuchaczy.

- 2) Po znalezieniu odpowiednich argumentów przystępuje do drugiej operacji, czyli uporządkowania zebranych argumentów i podzielenia mowy na poszczególne części (τάξις, *dispositio*).
- 3) Trzeci etap kompozycji przemówienia polega na językowym i stylistycznym przepracowaniu podzielonego już materiału tekstu retorycznego, uporządkowaniu go w logiczną całość oraz nadaniu mu artystycznej formy (λέξις, *elocutio*).
- 4) W ramach kolejnej operacji orator stara się tekst przemówienia opanować pamięciowo (μνήμη, *memoria*). Ułatwiały to różne środki mnemotechniczne. W tej dziedzinie jednak znacznie więcej dokonała dydaktyka judaistyczna¹⁶.
- 5) Wygłoszenie mowy (ὑπόκρισις, *actio* lub *promuntiatio*) polega nie tylko na wygłoszeniu opracowanego tekstu, lecz również na zaprezentowaniu przemówienia, to znaczy na „akcji” oratora, na którą składają się jego gesty, mimika, dykcja itp.¹⁷.

Zaletą tego planu porządkowania materiału retorycznego jest przede wszystkim to, że bierze od pod uwagę wszystkie najważniejsze komponenty jednostki retorycznej, ujmuje je razem i ustawia w logicznej kolejności. Nie jest to jednak idealny sposób. W praktyce okazało się bowiem, że poszczególne elementy jednostki retorycznej nie zawsze są wystarczająco uwzględniane, często brak pomiędzy nimi właściwej proporcji. Zazwyczaj przeładowane są dwa etapy kompozycji: *inventio* i *elocutio*, podczas gdy część centralna - *dispositio* bywa najslabiej rozpracowana¹⁸.

Wszystkie wymienione wyżej operacje kompozycyjne przemówienia odnoszą się zasadniczo do tekstów wygłaszanych. Natomiast do analizy tekstów pisanych zastosowanie mają tylko trzy pierwsze operacje: *inventio*, *dispositio* i *elocutio*.

b) Systematyzacja materiału retorycznego

Zebrany w ramach pierwszej operacji komponowania tekstu (*inventio*) materiał retoryczny należy uporządkować i podzielić na poszczególne

części (μέρη τοῦ λόγου, *partes orationis*). W retoryce klasycznej następowało to zazwyczaj na etapie *dispositio*. Ogólnie przyjął się podział na cztery części zaproponowany przez ARYSTOTELESA¹⁹: 1) προοίμιον, *exordium*, wstęp; 2) διήγησις, *narratio*, opowiadanie, wyłożenie; 3) πίστεις, ἀγῶνες, ἀπόδειξις, *argumentatio*, *probatio*, dowodzenie; 4) ἐπίλογος, *peroratio*, *conclusio*, zakończenie, konkluzja.

(1) Wstęp

We wstępie zostaje zasygnalizowany i przygotowany temat wystąpienia oraz nawiązany kontakt ze słuchaczami lub czytelnikami. Zasygnalizowanie tematu następuje zazwyczaj przez wyliczenie istotnych punktów przemówienia. Bardziej jednak chodzi o wytworzenie życzliwej, przyjaznej dla oratora (autora) atmosfery niż o zapoznanie słuchaczy z tematem. We wstępie zabiega on przede wszystkim o pozyskanie dla siebie i swoich poglądów odbiorców tekstu, dlatego większą rolę odgrywają tu uczucia niż raczej obiektywne lub prezentacja oratora²⁰.

Ze względu na różną postawę słuchaczy lub czytelników wobec autora tekstu retorycznego klasyczna retoryka rzymska rozróżniała dwa rodzaje wstępów (*exordium*): *prooemium* i *insinuatio*. *Prooemium* jest wstępem przemówienia w sytuacji, kiedy orator zwraca się do publiczności życzliwie do niego usposobionej. Natomiast *insinuatio* jest wprowadzeniem do mowy w bardzo trudnych warunkach, w przypadku, gdy orator staje przed słuchaczami, którzy są do niego obojętni, nieżyczliwi lub nawet wrogo nastawieni. W *prooemium* autor koncentruje się na uczuciach, natomiast w *insinuatio* musi zastosować różne środki, aby zainteresować słuchaczy, jak na przykład zacząć od przykładu, przypowieści, analogii, humoru, ironii, czegoś zaskakującego²¹.

(2) Opowiadanie

Przedmiotem tej części mowy jest przedstawienie faktów, zreferowanie tezy. Opowiadanie powinno być „rzeczowe, jasne, krótkie i zrozumiałe”²². Przygotowuje ono argumentację, która zostanie rozwinięta w następnej części. Nie zawsze trzymano się tych zasad. Znane są również

¹⁶ J. KUDASIEWICZ, *Evangelie Synoptyczne*, w: *Wstęp do Nowego Testamentu*, red. R. RUBINKIEWICZ, Poznań 1996, 67.

¹⁷ C. OTTMERS, *Rhetorik*, 13.

¹⁸ Tamże, 13-14.

¹⁹ C. OTTMERS, *Rhetorik*, 53.

²⁰ *Rhetorica*, III, 14, 8.

²¹ C. OTTMERS, *dz. cyt.*, 54-55.

²² *Rhetorica ad Herennium*, I, 9, 14. Dzieło anonimowe.

długie klasyczne mowy. W tym przypadku dzielono je na trzy części: *narrationis initium, medium i finis*²³. Są to, niestety, ogólniki, gdyż retoryka klasyczna nie przekazała bardziej szczegółowych wskazówek odnośnie budowy *narratio*. Schemat mowy jest zawsze zależny od treści, jaką orator pragnie przedstawić. Wzory opowiadań zawierają na przykład mowy LIZJASZA²⁴.

(3) Dowodzenie

W tej części mowy przytacza się argumenty oraz uzasadnia przedstawione w *narratio* fakty i tezy, aby przekonać słuchaczy (czytelników). Teorię argumentacji najszerszej przedstawił ARYSTOTELES. Retoryka rzymska przejęła jednak tylko częściowo tę teorię, koncentrując się raczej na mowach sądowych (*genus iudiciale*), w których dowodzenie stanowiło zawsze centralną, najważniejszą część przemówienia. Najlepiej zostały one opracowane w dwóch dziełach: w anonimowym *Rhetorica ad Herennium* oraz w dziele QUINTILIANA *Institutio Oratoria*.

Istniały dwa rodzaje argumentacji jurydycznej w zależności od tego, czy chodziło o dowody przemawiające za jakimś faktem, czy też przeciw niemu: *probatio (confirmatio)* i *refutatio (confutatio, reprehensio)*. Niezależnie od tych dwóch form retoryka jurydyczna odróżniała jeszcze dwie inne: 1) dowody przekonujące ogólnie dostępne (*probationes inartificiales*), jak: teksty prawa, wypowiedzi świadków, przyznanie się itp. oraz 2) środki dowodowe wypracowane przez oratora (*probationes artificiales*), zależne od jego talentu oratorskiego i siły przekonywania²⁵.

Wśród środków dowodowych, które „pochodziły z kunsztu oratorskiego”²⁶ rozróżniano znowu cztery rodzaje: 1) argumentację w ścisłym sensie - *enthymy* (ἐνθύμημα, *rationatio*, argument, rozumowanie); 2) argumentację za pomocą przykładów (παράδειγμα, *exemplum*, przykład) 3) argumenty poszlakowe (σημείον, *signum*, znak, argument prawdopodobny, wskazówka); 4) sentencja (γνώμη, *sententia*, maksyma, a w liczbie mnogiej również: zasady życiowe)²⁷.

²³ C. OTTMERS, *Rhetorik*, 56-57.

²⁴ R. VOLKMANN, *Wprowadzenie do retoryki Greków i Rzymian*, Warszawa 1995, 139.

²⁵ *Institutio Oratoria*, V, 1, 2.

²⁶ Tamże, V, 8, 1.

²⁷ C. OTTMERS, dz. cyt., 58-59.

Uprzywilejowane miejsce w systemie dowodzenia posiadają *enthymy*. Stanowią one rdzeń całej argumentacji i są najbardziej przekonujące. W *enthymach* rozróżnia się trzy etapy dowodzenia: 1) argument, inaczej: założenie, teza, stwierdzenie (T); 2) konkluzję (K); 3) zasadę, regułę wnioskowania (Z)²⁸. Jeżeli teza zostaje przez słuchaczy zaakceptowana, dalsze dowodzenie jest zbędne. Jeżeli natomiast słuchacze zakwestionują wypowiedź, wówczas należy przedłożyć kolejny argument w formie konkluzji. Podstawą konkluzji jest ogólnie znana i przyjmowana zasada. *Enthymy* mogą mieć różne schematy:

$$\begin{array}{l} A \\ A \rightarrow K \\ A \rightarrow Z \\ Z \rightarrow K \\ A \rightarrow K \rightarrow Z \\ A \rightarrow Z \rightarrow K \end{array}$$

Za idealny uważa się ostatni schemat²⁹. Przykładem argumentacji opartej na *enthymach* jest odpowiedź, jaką Chrystus daje uczniom Jana Chrzciciela (Mt 11,2-6; Łk 7,18-23). Na pytanie, wysłanników Jana, czy jest on Mesjaszem, „który ma przyjść” Chrystus odpowiada cytatami mesjańskimi z *Księgi Izajasza* (Iz 35,5-6; 61,1)³⁰ i powołuje się na swoją działalność, która potwierdza zapowiedzi proroka. Teksty proroka stanowią podstawę do wyprowadzenia konkluzji, czy Jezus jest Mejsaszem. Ma tu zastosowanie trzeci schemat.

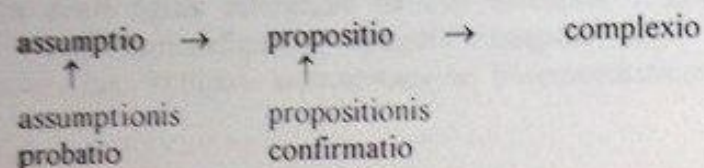
Zmodyfikowaną wersję *enthymów* stanowi argumentacja pięcioczłonowa, zwana *epicheirymem* od gr. ἐπιχειρήμα „dialektyczne wnioskowanie”. Wprowadzona przez ARYSTOTELESA została rozpracowana i rozwinięta przez rzymskich teoretyków retoryki, zwłaszcza przez CYCERONA. Podstawę dowodzenia stanowią tu trzy zasadnicze elementy *enthymów*, które CYCERON nazywa: *assumptio* argument), *propositio* (zasada wnioskowania) i *complexio* (konkluzja). Do tego schematu dodał on jeszcze dwa dodatkowe uzasadnienia: 1) *assumptionis approbatio*

²⁸ W terminologii niemieckiej: Argument - Konklusion - Schlussregel. Por. M. KIENPOINTNER, *Alltagslogik. Struktur und Funktion von Argumentationsmustern*, Stuttgart-Bad Cannstatt 1992, 19.

²⁹ C. OTTMERS, *Rhetorik*, 75.

³⁰ L. STACHOWIAK, *Księga Izajasza I. Wstęp-przekład z oryginału-kometnarz (PST IX.1)*, Poznań 1996, 466.

(uwierzytelnienie argumentu) i 2) *propositionis approbatio* (uzasadnienie reguły wnioskowania). Daje to następujący schemat³¹:

(4) Konkluzja

Conclusio (*peroratio*) kończy przemówienie i ma podwójne zadanie do spełnienia: 1) podsumować treści zawarte w *narratio* i *argumentatio* oraz 2) poruszyć uczucia słuchaczy, wywołać ich emocje. O ile w greckiej retoryce nacisk był położony na podsumowanie, to w rzymskiej więcej uwagi poświęcano obudzeniu uczuć³².

Starożytni teoretycy retoryki wychodzili z założenia, że w pamięci słuchaczy najlepiej utrwała się to, co usłyszeli na końcu przemówienia, stąd kładli nacisk na to, aby pod koniec podsumować (*recapitulatio*), powtórzyć (*repetitio*) lub wyliczyć (*enumeratio*) najważniejsze punkty wystąpienia. Orator powinien zatem na zakończenie jeszcze raz wyraźnie zasygnalizować swoje przesłanie.

Obok troski o uchwycenie i zapamiętanie przez słuchaczy istotnej idei przemówienia, orator powinien zabiegać o właściwe stymulowanie ich uczuć. W zależności od celów mowy stymulacja uczuć mogła iść w dwóch kierunkach: 1) *indignatio*: oskarżenie, strach, nienawiść, gniew, zazdrość itp.; 2) *commiseratio*: część, szacunek, litość, miłość itp.³³.

2. Teoria stylu

W procesie kompozycyjnym tekstu retorycznego w starożytnej Grecji i Rzymie istotną rolę odgrywało uporządkowanie zebranego materiału w logiczną całość oraz nadanie mu pięknej, estetycznej formy językowej, czyli wybór odpowiedniego stylu. T. KOSTKIEWICZOWA określa styl literacki jako: „Zespół zasad i środków językowych nadających dziełu literackiemu indywidualne piętno jako dziełu sztuki i decydujących o

sposobach realizowania przez nie funkcji estetycznych oraz innych właściwych mu funkcji”³⁴.

a) Ogólne zasady stylu literackiego

Stoicy, wskazywali pięć zasad estetycznego przedstawiania treści³⁵: 1) poprawność języka (*ἑλληνισμός*, *latinitas*, *elegantia*); 2) jasność, przejrzystość wypowiedzi (*σαφήνεια*, *claritas*, *perspicuitas*); 3) zwięzłość (*συντομία*, *brevitas*); 4) stosowność (*πρέπον*, *aptum*, *decorum*); 5) artystyczne opracowanie (*κατασκευή*, *artificiosa diligentia*). Natomiast TEOFRAST, uczeń ARYSTOTELESA wyróżnia cztery zasady dobrego stylu³⁶:

- 1) *Poprawny język*, to znaczy unikanie wszelkich barbarizmów i wyroczeń przeciw fleksji lub składni oraz poprawne stosowanie reguł gramatycznych. Wyjątkowo można odejść od zasad gramatyki, o ile okaże się to konieczne ze względu na kryteria estetyczne³⁷.
- 2) *Przejrzystość wypowiedzi*. Wypowiedź musi być trafna i pełna treści. Niejasność wypowiedzi powodują: przestarzałe słowa i zwroty; wyrazy, zwroty lub konstrukcje składniowe właściwe językowi tylko pewnego obszaru (prowincjonalizmy), wyszukane terminy techniczne, długie zdania, nadużywanie przestawnego szyku zdań, zbyt obszerne parafrazy.
- 3) *Stosowność wyrażania*, to znaczy unikanie wszystkiego, co potoczne, co może razić, jak: napuszone słowa, zdania powtarzające niepotrzebnie to, co już zostało powiedziane, wyrażenia składające się z wyrazów o takim samym znaczeniu. Stosowność wyrażania zależy od stosowności myślenia i rodzaju tekstu.
- 4) *Ozdabianie tekstu* nie spełnia tylko funkcji artystycznej, lecz ma na uwadze również oddziaływanie tekstu³⁸. Ozdabianiu tekstu służą: obrazy i porównania, ostrożnie stosowane archaiczne formy i neologizmy. Partie narracyjne powinny przypominać relacje naocznego świadka, a sprawy drażliwe należy przedstawiać bardzo delikatnie.

³⁴ STL 491.

³⁵ R. VOLKMANN, *Wprowadzenie do retoryki*, 155.

³⁶ Tamże, 155-156.

³⁷ C. OTTMERS, *Rhetorik*, 148.

³⁸ Tamże, 151.

³¹ C. OTTMERS, *Rhetorik*, 79.

³² W. RAKOCY, *Nowe metody analizy literackiej*, 541.

³³ C. OTTMERS, dz. cyt., 59-60.

b) Figury retoryczne

C. OTTMER dzieli figury retoryczne na trzy kategorie³⁹: 1) figury poszerzające (Amplifikationsfiguren); 2) figury zastępcze, czyli tropy (Substitutionsfiguren); 3) figury argumentacyjne (Argumentationsfiguren).

(1) Figury poszerzające

Są to takie figury, które rozwijają wypowiedzi przez powtórzenia i dopowiedzenia. Do tej kategorii należą następujące figury retoryczne:

1. *Powtórzenie* (repetitio) tego samego słowa lub elementu zdania. Świadczy o stanowczości, dosadności wypowiedzi. Np. „Każdego więc, kto tych słów moich słucha i wypełnia je, można porównać z człowiekiem roztropnym, który dom swój zbudował na skale (...) Każdego zaś, kto tych słów moich słucha, a nie wypełnia ich, można porównać z człowiekiem nierozsądnym, który dom swój zbudował na piasku” (Mt 7,24-26).

2. *Podwojenie* (iteratio) tego samego słowa lub grupy słów, np. „Nie każdy, który mi mówi: «Panie, Panie!» wejdzie do królestwa” (Mt 6,21).

3. *Anadiploza* (ἀναδίπλωσις, reduplicatio) jest to powtórzenie następujących po sobie słów jako sposób rozwijania dalszego ciągu wypowiedzi. Ostatnie słowa jednego zdania umieszcza się na początku drugiego⁴⁰. Przykład: „Na początku było Słowo, i Słowo było u Boga” (J 1,1).

4. *Anafora* (ἀναφορά, relatio), czyli powtarzanie tego samego wyrazu na początku kilku następujących po sobie segmentów zdania⁴¹. Przykład: „Patrzcie na psy, patrzcie na złych pracowników, patrzcie na okaleczonych” (Flp 3,2).

5. *Anastrofa* (ἀναστροφή, reversio) jest to powtórzenie jakiegoś zdania lub słowa w odwrotnym szyku⁴². „Na początku było Słowo, a Słowo było u Boga” (J 1,1).

6. *Epifora* (conversio)- powtórzenie tego samego wyrazu lub zwrotu na końcu kolejnych segmentów wypowiedzi⁴³. Przykład: ἑκαστος ψαλμὸν ἔχει, διδασκὴν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἐρμηνείαν ἔχει

³⁹ C. OTTMER, *Rhetorik*, 158-197.

⁴⁰ A. OKOPIEN-SŁAWIŃSKA, STL, 28.

⁴¹ C. OTTMER, dz. cyt., 160.

⁴² A. OKOPIEN-SŁAWIŃSKA, STL, 30.

⁴³ Tamże.

(1 Kor 14,26: „Każdy psalm *ma*, nauczanie *ma*, objawienie *ma*, język *ma*, tłumaczenie *ma*”).

7. *Paranomazja* (annominatio, adnominatio, denominatio) występuje w różnych odmianach. Najprostszym jej rodzajem jest przeciwstawienie tych samych słów⁴⁴. Na przykład: „Głoś naukę, nastawaj w *porę*, *nie* w *porę*” (2 Tm 4,2). Innym rodzajem paranomazji jest połączenie dwóch różnych słów ze względu na wspólny dźwięk lub zakończenie⁴⁵. Przykład: „Ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν” (Łk 1,77, w przekładzie paranomazja jest niewidoczna: „Na odpuszczenie grzechów ich”).

8. *Figura etymologiczna* (σχῆμα ἐτυμολογικόν, figura etymologica) jest odmianą paranomazji i polega na zastosowaniu w jednym wyrażeniu lub zdaniu słów, które pochodzą etymologicznie od wspólnego rdzenia⁴⁶. Na przykład: „Aby *miłość*, którą *umilowałeś* mnie (ἡ ἀγάπη ἦν ἡγάπησας με), w nich była” (J 17,26).

Do kategorii figur poszerzających zalicza się również takie, które powstają przez opuszczenie lub skrócenie (ἐνδεία, detractio), jak *elipsę* i *zeugmę*⁴⁷.

Elipsa (ἐλλειψις, eclipsis, omissio) jest figurą retoryczną polegającą na opuszczeniu jakiegoś wyrazu lub segmentu zdania, którego należy się domyślić⁴⁸. Przykłady: „Paweł, niewolnik Chrystusa Jezusa, powołany apostoł do [domyślnie: *głoszenia*] Ewangelii Boga, którą Bóg przed tym zapowiedział przez swoich proroków w Pismach świętych [domyślnie: *jest to Ewangelia*] o Jego Synu” (Rz 1,1-3). - „Łaska [domyślnie: *niech będzie*] ze wszystkimi” (Ef 6,24). - „Wprawdzie także i pierwsze [domyślnie: *Przymierze*] miało przepisy służby Bożej” (Hbr 9,1).

Zeugma (ζεύγμα, coniunctio) jest szczególnym przypadkiem elipsy i polega na sprzęgnięciu przy pomocy jednego orzeczenia szeregu zdań⁴⁹. Przykład: „Którzy ani z krwi, ani z woli ciała, ani z woli męża, lecz z Boga się *narodzili*” (J 1,13).

⁴⁴ R. VOLKMANN, *Wprowadzenie do retoryki*, 163.

⁴⁵ C. OTTMER, *Rhetorik*, 161.

⁴⁶ A. OKOPIEN-SŁAWIŃSKA, STL, 140.

⁴⁷ C. OTTMER, dz. cyt., 163.

⁴⁸ J. ŁACH-J. W. ROSŁON, *Pismo święte jako dzieło ludzkie i jego naukowa interpretacja*, w: *Wstęp ogólny do Pisma świętego*, red. J. HOMERSKI. Poznań-Warszawa 1973, 301.

⁴⁹ C. OTTMER, dz. cyt., 163.

(2) Figury zastępcze (tropy)

Trop jest użyciem jakiegoś słowa lub zwrotu w znaczeniu zastępczym zamiast słowa lub zwrotu, który powinien w tym miejscu występować⁵⁰. Językoznawcy wyróżniają rozmaite gatunki tropów, lecz nie ma wśród nich zgody, co do liczby, terminologii i klasyfikacji tropów. Na ogół przyjmuje się klasyfikację wprowadzoną przez KWINTYLIANA⁵¹.

1. *Synonim* (συνωνυμία) jest wyrazem znaczeniowo równoważnym lub bliskoznacznym i dlatego może być użyty zastępczo⁵². Na przykład: „Proście, a będzie wam dane; szukajcie, a znajdziecie, kolaczcie, a otworzą wam” (Mt 7,7).

2. *Metafora* (μεταφορά, translatio) jest rodzajem analogii, w której istotne znaczenie posiada przeniesienie. Jest to utożsamienie dwóch wyrazów i przeniesienie znaczenia jednego z nich na drugi, który wyraża zupełnie inne pojęcie⁵³. Przykład: „Wy jesteście solą ziemi” (Mt 5,13). – „Ja jestem winoroślą” (J 15,1).

3. *Synekdocha* (συνεκδοχή, intellectio), który określa część jako całość, gatunek jako rodzaj, liczbę pojedynczą w znaczeniu mnogiej, materiał jako wykonany z niego przedmiot⁵⁴. Przykład: Kiedy Piotr wyznaje, że Jezus jest „Mesjaszem, Synem Boga żywego” (Mt 16,16), Chrystus mu odpowiada: „Szczęśliwy jesteś Szymonie Bar-Jona, bo nie objawiły ci [tego] ciało i krew, lecz Ojciec mój” (Mt 16,17). *Ciało i krew* oznacza tu ludzkie, naturalne możliwości poznawcze. Tekst wskazuje zatem, że Piotr nie doszedł do poznania Chrystusa naturalnym sposobem.

4. Określenie *metonimia* (μετωνυμία, metonymia, denominatio) pochodzi od słowa μετανομάζειν „inaczej nazywać”. Metonimia polega na zastąpieniu nazwy jednego pojęcia nazwą drugiego, który ma z nim jakiś związek. Istnieją różne formy metonimii⁵⁵. Oto przykłady metonimii spotykane w tekstach Nowego Testamentu:

- 1) Zastąpienie przyczyny skutkiem, lub odwrotnie: „Nie przyszedłem przynieść pokoju, lecz miecz” (Mt 10,34). *Miecz* jako narzędzie wojny oznacza tu wojnę.

⁵⁰ A. OKOPIEN-SŁAWIŃSKA, STL, 142.

⁵¹ R. VOLKMANN, *Wprowadzenie do retoryki*, 157.

⁵² A. OKOPIEN-SŁAWIŃSKA, STL, 507.

⁵³ J. CZERSKI, *Przypowieści Chrystusa jako gatunek literacki*, CS 25 (1993) 210, 226-227.

⁵⁴ A. OKOPIEN-SŁAWIŃSKA, STL, 506.

⁵⁵ Tamże, 281-282.

- 2) Wskazanie na organ ciała zamiast na przypisywaną mu funkcję: „Gdzie skarb twój, tam serce twoje” (Mt 6,21). Serce określa tu całe wnętrze człowieka, które angażuje się w gromadzeniu tego, co człowiek uważa za najcenniejsze.

- 3) Zastąpienie pojęcia abstrakcyjnego, konkretnym: „Miłość cierpliwa jest” (1 Kor 13,4). Miłość – pojęcie ogólne, zastępuje pojęcie konkretne, znane praktycznie z życia codziennego.

5. *Antonimazja* (αντονυμασία, praenominatio) jest to zastąpienie imienia własnego epitetem lub opisem charakterystycznych właściwości⁵⁶. Przykład: „Jeden z uczniów jego, – ten, którego Jezus miłował – spoczywał na jego piersi” (J 13,23).

6. *Ironia* (εἰρωνεία, ironia, illusio) występuje wówczas, gdy słowa mają przeciwne znaczenie do tego, co wyrażają⁵⁷. Na przykład: „Kto by przysiągł na przybytek, to nic nie znaczy; lecz kto by przysiągł na złoto przybytku, ten jest zobowiązany [do przysięgi]” (Mt 23,16).

7. *Hiperbola* (ὑπερβολή, superlatio, przesada, nadmiar) polega na wyolbrzymieniu jakiejś prawdy⁵⁸. Na przykład: „Łatwiej jest wielbłądowi przejść przez ucho igielne niż bogatemu wejść do królestwa niebieskiego” (Mt 19,24).

8. *Emfaza* (ἐμφασις, odbicie). Jest to figura retoryczna, w której jakiś wyraz otrzymuje głębsze znaczenie, to znaczy wyraża więcej niż mówi wprost⁵⁹. Np. „Lecz o dniu owym lub godzinie nikt nie wie, ani aniółowie w niebie, ani Syn, tylko Ojciec” (Mk 13,32). *Ów dzień lub godzina* oznacza koniec świata, paruzję Chrystusa i sąd ostateczny.

(3) Figury argumentacyjne

Są to figury retoryczne, przy pomocy których autor stara się osiągnąć założone cele i przeprowadzić odpowiednie dowodzenie⁶⁰. Ta grupa figur jest najliczniejsza.

1. *Pytanie retoryczne* (ἐρωτήματα, interrogatio) występuje najczęściej. Polega na stawianiu pytań fikcyjnej publiczności⁶¹. Przykłady: „Cóż może człowiekowi zyskać cały świat, a stracić swoją duszę?” (Mk 8,36).

⁵⁶ R. VOLKMANN, *Wprowadzenie do retoryki*, 157.

⁵⁷ Tamże, 158.

⁵⁸ A. OKOPIEN-SŁAWIŃSKA, STL, 182.

⁵⁹ Tamże, 118.

⁶⁰ C. OTTMERS, *Rhetorik*, 182.

⁶¹ Tamże, 184.

- „Dobra jest sól, lecz gdy sól utraci swój smak, czym ją przyprawicie? (Mk 9,50). - „O człowieku, (...) kim ty jesteś, że spierasz się z Bogiem?” (Rz 9,20). - „Czy dlatego stałem się waszym wrogiem, że mówiłem wam prawdę?” (Ga 4,16).

2. *Eksklamacja* (ἐκφώνησις, exclamatio) nazywa się zdanie wykrzyknikowe wtrącone w tok mowy. Eksklamacja jest wyrazem emocjonalnego zaangażowania autora⁶². Przykład: „Biada wam uczeni w Piśmie i faryzeusze!” (Mt 23,15.23.25.27) - „Czyż mamy trwać w grzechu, aby zaobfitowała łaska? Nie może się tak stać!” (Rz 6,1). - „O bezmyślni Galaci!” (Ga 3,1).

3. *Dialogizm* (διαλογισμός, sermocinatio) ma miejsce wówczas, gdy autor na postawione przez siebie pytania sam daje odpowiedzi. Odpowiedzi te mogą mieć również formę pytania⁶³. Na przykład: „Na czym więc [polega] osobliwość Judejczyka, lub jaki jest pożytek z obrzezania? Wielki pod każdym względem” (Rz 3,1-2a).

4. *Antycypacja* (πρόληψις, anticipatio) ma charakter przygotowawczy. Autor przejmując argumenty przeciwnika, aby je następnie obalić⁶⁴. „Skoro umarli nie zmartwychwstają, to jedźmy i pijmy, jutro bowiem umieramy. Nie łudźcie się! Złe towarzystwa niszczą dobre obyczaje” (1 Kor 15,32b-33).

5. *Apostrofa* (ἀποστροφή, aversio) ma miejsce wówczas, gdy autor zwraca się nagle do innych odbiorców⁶⁵. Przykładem apostrofy jest w mowie Jezusa przeciw uczonym w Piśmie i faryzeuszom (Mt 23) nagły zwrot do Jeruzalem: „Jeruzalem, Jeruzalem! Ty zabijasz proroków i kamieniujesz tych, którzy są do ciebie posłani” (Mt 23,37).

6. *Wyliczanie* (ἀπαρίθμησις, enumeratio, denueratio) polega na kolejnym wymienianiu i ewentualnym opisywaniu składników jakiegoś zespołu lub wydarzenia⁶⁶. Przykładem wyliczania jest scenariusz paruzji w 1 Tes 4,16-17 oraz wymienianie przez Pawła kolejnych chrystofanii w 1 Kor 15,5-8.

7. *Sentencja* (ἀπόφθεγμα, sententia, gnoma, maksyma, złota myśl) - zdanie zawierające ogólną myśl o charakterze etycznym lub filozoficznym, jasno i precyzyjnie sformułowane, tak że skłania ono do uznania

jego bezwzględnej trafności⁶⁷. Przykłady sentencji: „Wszystko więc, co chcielibyście, aby wam ludzie czynili, tak i wy czyńcie” (Mt 7,12). - „Uczeń nie jest doskonalszy niż nauczyciel” (Łk 6,40).

8. *Klimaks* (κλίμαξ, ascensus, gradatio, progressio) jest gradacją serii zdań, połączonych łańcuchem powtarzających się figur słownych⁶⁸. Przykład: „Ten zaś, który daje nasienie siewcy i chleba dostarczy ku pokrzepieniu, i ziarno rozmnoży, i zwiększy plon waszej sprawiedliwości” (1 Kor 9,10). - „Chlubimy się także z ucisków, wiedząc, że ucisk wyrabia wytrwałość, a wytrwałość wypróbowaną cnotę, wypróbowana cnota zaś - nadzieję. A nadzieja zawieść nie może, ponieważ miłość Boża rozlana jest w sercach naszych” (Rz 5,3-5a).

9. *Antyteza* (ἀντιθεσις, contrarium, opositio) polega na zestawieniu dwóch opozycyjnych znaczeniowo słów lub segmentów zdania⁶⁹. Przykładem są antytezy w kazaniu na górze Mt 5,21-47.

10. *Analogie*. Są to różnego rodzaju dłuższe lub krótkie obrazy ilustrujące prawdę abstrakcyjną⁷⁰. Do tej grupy należą: *porównanie*, *przypowieść* (παραβολή, comparatio, parabola), *przykład* (παράδειγμα, exemplum). Przypowieści i porównania znajdujemy zwłaszcza w Ewangeliach synoptycznych (por. Mk 4,3-32; Mt 13,1-52; i inne). Przykładami z dzieł Izraela (1 Kor 10,1-11), czy też przykładem wiary Abrahama (Rz 4,1-8; Ga 3,6-9) posługuje się w swoich argumentacjach św. Paweł.

3. Gatunki retoryczne

Retoryka klasyczna rozróżniała trzy gatunki retoryczne: 1) *deliberatywny*; 2) *sądowniczy* i 3) *demonstratywny*. Rozróżnienie to wprowadził ARYSTOTELES, biorąc za podstawę trzy możliwe przedmioty przemówień⁷¹. Obok tych trzech podstawowych gatunków w należy jeszcze wspomnieć dwa inne, które odegrały szczególną rolę w rozwoju chrześcijaństwa. Są to: kazanie i list.

⁶² A. OKOPIEN-SŁAWIŃSKA, STL, 113.

⁶³ R. VOLKMANN, *Wprowadzenie do retoryki*, 166.

⁶⁴ C. OTTMERS, *Rhetorik*, 187.

⁶⁵ Tamże, 188.

⁶⁶ A. OKOPIEN-SŁAWIŃSKA, STL, 579.

⁶⁷ J. SŁAWIŃSKI, STL, 464.

⁶⁸ A. OKOPIEN-SŁAWIŃSKA, STL, 224.

⁶⁹ Tamże, 35.

⁷⁰ K. BERGER, *Formgeschichte*, 99-100.102.

⁷¹ *Rhetorica*, I, 3, 1. Por. IPK 33.

a) Gatunek deliberatywny (*genus deliberativum*)

Gatunek deliberatywny miał zastosowanie w wystąpieniach o charakterze politycznym. Posługiwano się nim na zgromadzeniach ludowych, na których roztrząsano sprawy publiczne. Mówca przedstawiał w przemówieniu swój punkt widzenia i starał się o poparcie dla swoich poglądów. Ten gatunek przemówień w ustroju demokratycznym posiadał charakter dialogowy, to znaczy uwzględniał kolejne wystąpienia poszczególnych mówców, którzy starali się przekonać słuchaczy⁷². Inną natomiast funkcję spełniały przemówienia deliberatywne w ustroju absolutystycznym, w którym decydujący głos miał panujący książę lub król. W tej sytuacji orator nie mógł prezentować swoich poglądów i przekonywać do nich słuchaczy. Mowy miały zasadniczo charakter pochwalny. Były to najczęściej komplementy i panegiriki wygłaszane na cześć władcy⁷³.

b) Gatunek sądowniczy (*genus iudiciale*)

Przedmiotem przemówień sądowniczych był zazwyczaj konkretny przypadek kryminalny. Wygłaszali je oskarżyciele i obrońcy, przedstawiając argumenty, na podstawie których sędziowie wyrabiali sobie pogląd na sprawę i formułowali wyroki. W tego rodzaju mowach centralne miejsce zajmowała argumentacja⁷⁴.

c) Gatunek demonstratywny (*genus demonstrativum*)

Określenie „mowy demonstratywne” odnosi się do przemówień okolicznościowych, wygłaszanych z okazji różnych uroczystości, jak na przykład z okazji świąt narodowych, obchodów poświęconych pamięci bohaterów, pogrzbów itp. Teoretycy retoryki klasycznej najmniej uwagi poświęcili tego rodzaju mowom. Nie pozostawili więc żadnych analitycznych i systematycznych opracowań, ograniczając się jedynie do

⁷² C. OTTMERS, *Rhetorik*, 19.

⁷³ Tamże, 25.

⁷⁴ Tamże, 19-20.

zbioru przykładów, które służyły oratorom jako wzory do opracowania własnych przemówień⁷⁵.

d) Inne gatunki retoryki

Obok trzech podstawowych gatunków retoryki ważną rolę, zwłaszcza w historii chrześcijaństwa odegrały dwa inne: *kazanie* i *list*.

Kazanie jako forma głoszenia Ewangelii i przekazywania nauki chrześcijańskiej pojawia się przy końcu epoki starożytnej i coraz bardziej wypiera poprzednią formę przepowiadania - homilię. Teorię kazania opracował św. AUGUSTYN w swoim dziele *De doctrina christiana*, wykorzystując zasady retoryki klasycznej. O ile w homilii istotne było objaśnianie tekstów Pisma św., a nie forma wypowiedzi, kazanie kładzie bardziej nacisk na szatę literacką oraz na oddziaływanie na słuchacza⁷⁶.

Listy jako gatunek literacki znane były już w starożytności i stanowiły jedną z zasadniczych form komunikacji międzyludzkiej. Rozróżniano dwojakiego rodzaju listy: 1) *prywatne*, pisane z konkretnych powodów i do określonych osób oraz 2) *epistoły*, czyli listy o charakterze artystycznym lub rozprawy napisane w formie listu. W listach istotną funkcję spełniała argumentacja. Na przykład św. Paweł stosuje następujące formy argumentacji: antytezy, typologie, porównania, ironię, dygresje, chiasmy, przykłady, cytaty biblijne, dialogi (pytania i odpowiedzi) itp.⁷⁷.

4. Zastosowanie retoryki klasycznej do interpretacji Nowego Testamentu

Stosowanie zasad retoryki klasycznej do analiz tekstów biblijnych może budzić wątpliwości. Zakłada bowiem apriorycznie, że hagiografowie posiadali ogólne wykształcenie hellenistyczne, w którym retoryka odgrywała dominującą rolę oraz, że posługiwali się oni świadomie jej zasadami. Można też postawić zarzut, że chociaż autorzy ksiąg Nowego Testamentu pisali po grecku, to jednak większość z nich wyszła z kręgu kultury judaistycznej, a nie helleńskiej. Otóż w analizach retorycznych Nowego Testamentu tego rodzaju wątpliwości nie mają istotnego

⁷⁵ C. OTTMERS, *Rhetorik*, 18-19, 20-21.

⁷⁶ Tamże, 31-32.

⁷⁷ U. SCHNELLE, *Einführung*, 51.

znaczenia, gdyż nie chodzi tu o znajomość i świadome, czy nieświadome (zautomatyzowane) stosowanie reguł przekonywania czytelnika, lecz o badania metodą retoryczną tekstów, które mają siłę oddziaływania niezależną od znajomości zasad retoryki przez autora i adresatów⁷⁸. Każdy tekst jest z natury retoryczny. Retoryka jest bowiem sztuką argumentacji, przedstawienia przekonywujących dowodów. W zasadzie wszystkie teksty Pisma św. są jakąś formą przekonywania. Dlatego analiza retoryczna, przeprowadzona krytycznie może w wielu przypadkach pomóc w zrozumieniu orędzia biblijnego⁷⁹.

Kierunek współczesnej egzegezy posługujący się w analizach retorycznych tekstów Nowego Testamentu regułami retoryki klasycznej bada przede wszystkim *Sitz im Leben*, tekstu, jego autorów i odbiorców. Pierwszą, najbardziej znaną metodologię Nowego Testamentu uwzględniającą te założenia napisał G. A. KENNEDY. Według tego autora, stosując analizę retoryczną do tekstów Nowego Testamentu należy dokonać pięciu operacji⁸⁰:

- 1) odgraniczyć tekst;
- 2) określić jego *Sitz im Leben*;
- 3) ustalić gatunek retoryczny, to znaczy zbadać, czy jest to oskarżenie, obrona, perswazja, dyskusja, pochwała, nagana itp.;
- 4) dokonać analizy elementów literackich tekstu według zasad retoryki klasycznej: *inventio*, *narratio*, *argumentatio*, *peroratio*.
- 5) ocenić siłę oddziaływania tekstu retorycznego w aspekcie pomysłu, budowy tekstu i jego stylu.

Klasycznej metody retorycznej nie można stosować do wszystkich bez wyjątku tekstów Nowego Testamentu, lecz w niektórych przypadkach może ona być bardzo użyteczna, na przykład do analizy mów (*Dzieje Apostolskie*), czy niektórych listów św. Pawła. Do niektórych przynajmniej fragmentów Ewangelii stosuje ją G. A. KENNEDY⁸¹.

⁷⁸ G. RAFIŃSKI, *Metoda retoryczna we współczesnej biblistyce*, RBL 46 (1993) nr 3-4, 137.

⁷⁹ IPK 33.

⁸⁰ *New Testament Interpretation through Rhetorical Criticism*, Chapel Hill 1984, 33-38. Zasady retorycznej interpretacji tekstów Nowego Testamentu metodą G. A. KENNEDY'EGO omawia R. BARTNICKI, *Ewangelie Synoptyczne*, 314.

⁸¹ R. BARTNICKI, dz. cyt., 318-319.

C. Retoryka lingwistyczna

1. Charakterystyka ogólna

Retoryka klasyczna okazała się z czasem niewystarczająca do rozwiązania wszystkich problemów związanych z tekstem i jego efektami komunikacyjnymi, starano się więc ją udoskonalić, wykorzystując rozmaite środki lingwistyczne. Nowoczesna retoryka jest zatem ściśle związana a lingwistyką (semiotyką) i tym zasadniczo różni się od retoryki klasycznej. Zapoczątkowało ją w XVIII w. dzieło J. A. BENGELA, *Gnomon Novi Testamenti*⁸².

Współczesna analiza retoryczna interesuje się samym tekstem, niezależnie od jego sytuacji historycznej, czy intencji autora. Dąży przede wszystkim do ustalenia pragmatyki tekstu, stara się uchwycić jego argumentację, uwzględnia *Sitz im Leben* argumentacji, traktuje techniki retoryczne i stylistyczne jako cel, a nie ornamentację tekstu. Korzysta z metod krytyki literackiej, posługuje się analizą lingwistyczną, analizą i teorią aktu mowy, bada stylistykę⁸³.

Nowożytna teoria retoryki wypracowała wiele nowych gatunków. Niestety, nie zostały one jeszcze dotąd systematycznie opracowane. Można jednak wskazać niektóre najbardziej oryginalne gatunki współczesnej retoryki⁸⁴. Są to:

1. *Gatunki dziennikarskie (die journalistischen Gattungen)*. Stosowane w prasie. Prasa zwraca się do szerokiego grona czytelników, liczy na możliwie największe grono odbiorców, stara się na nich oddziaływać i przekonać. W tym celu posługuje się szeregiem podgatunków, jak: relacje, komentarze, meldunki, wiadomości, felietony, krytyki literackie, teatralne itp.

2. *Retoryka praktyczna*. Należą tu następujące podgatunki: dyskusje, dyskusje panelowe (dyskusje na określone tematy), rokowania, infor-

⁸² R. MEYNET, *Initiation à la rhétorique biblique. «Qui donc est le plus grand?»*, T. I, Paris 1982, 10.

⁸³ *Rhetorical Criticism and its Theory in Culture - Critical Perspective: The Narrative Rhetoric of John 11*, w: *Text and Interpretation: New Approaches in the Criticism of the New Testament (NNTS 15)*, ed. P. J. HARTIN-J. H. PETZER, Leiden 1991, 176-177; R. BARTNICKI, *Ewangelie Synoptyczne*, 316-317.

⁸⁴ C. OTTMERS, *Rhetorik*, 43.

macje, rozmowy o charakterze terapeutycznym i duszpasterskim, obrady itp.

3. *Krasomówstwo*. Jest to gatunek retoryki, jaki występuje zarówno w życiu politycznym, jak i prywatnym. Orator nie koncentruje się na temacie, lecz na formie i stylu. Znajomość teorii przemawiania i techniki oratorskiej nie jest tu zazwyczaj konieczna. Do tego gatunku należą przemówienia z okazji chrztów, ślubów, urodzin, czy pogrzebów; przemówienia z okazji początku, czy zakończenia roku szkolnego, różnych jubileuszy, czy świąt itp.

4. *Retoryka polityczna*, znana w starożytności, w czasach współczesnych posiada zwiększoną siłę oddziaływania, na skutek wykorzystania środków przekazu (*mass mediów*).

2. Zastosowanie retoryki lingwistycznej do interpretacji Nowego Testamentu

a) Metoda retoryczna C. G. WILKEGO

Prekursorem metody retorycznej w badaniach nad Ewangelią był w połowie XIX w. CHRISTIAN GOTTLÖB WILKE, który swoją teorię przedstawił w dwóch dziełach. *Die neutestamentliche Rhetorik, ein Seitenstück zur Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms* (1943) oraz *Clavis Novi Testamenti philologica* (1868)⁸⁵. Retorykę pojmował on jako technikę autora tekstu, która zmierza do ukształtowania i ukierunkowania woli czytelnika. Do technik retorycznych stosowanych przez autorów należą według C. G. WILKEGO: 1) środki gramatyczno-syntaktyczne oraz 2) formy estetyczne tekstu wraz z pragmatyką tekstu.

Do podstawowych środków określających *gramatykę tekstu* C. G. WILKE zalicza:

- 1) określenie semantyki tekstu przez kontekst;
- 2) sposób zaprezentowania idei, jakie mają przekonać czytelnika;
- 3) kompozycję mowy (tekstu) i relacje pomiędzy zdaniem;
- 4) logikę tekstu;
- 5) strukturę tematyczną.

⁸⁵ E. GÜTTGEMANN, *Fragmenta semiotico-hermeneutica. Eine Texthermeneutik für den Umgang mit der Hl. Schrift* (Forum Theologiae Linguisticae 9), Bonn 1983, 206-216.

Formy estetyczne są wprowadzanie modyfikacji form logicznych, lecz łączą się już z *pragmatyką* tekstu. C. G. WILKE wyróżnia następujące formy estetyczne:

- 1) głębię tekstu (Sinnigkeit), która polega na tym, że czytelnik potrafi z pojęć i słów użytych przez autora wydobyć głębsze myśli;
- 2) kunszt słowa;
- 3) symetrię tekstu (mowy);
- 4) żywość, siłę, nacisk i dosadność wyrażenia.

Nowotestamentalna metoda retoryczna C. G. WILKEGO polega zatem na wyszukaniu i uporządkowaniu wszystkich środków, jakimi dysponuje tekst, aby zbadać, jak może on oddziaływać na uczucia, wolę i kierunek myślenia czytelnika⁸⁶.

b) Metoda retoryczna R. MEYNETA

Najbardziej oryginalną współczesną metodę retoryczną opartą na kryteriach lingwistycznych opracował R. MEYNET. Analiza retoryczna według tego uczonego jest wstępnym działaniem przygotowującym interpretację tekstu biblijnego. Bezpośrednim celem analizy retorycznej jest ustalenie architektury tekstu⁸⁷. Jeżeli tekst badany jest zbyt obszerny i złożony strukturalnie, należy naprzód wydzielić w nim mniejsze jednostki kompozycyjne⁸⁸. Służą temu dwa rodzaje badań. 1) analiza relacji pomiędzy poszczególnymi elementami lingwistycznymi; 2) analiza figur ukształtowanych przez elementy lingwistyczne.

(1) Analiza relacji pomiędzy elementami lingwistycznymi

Według R. MEYNETA istnieją dwa rodzaje relacji lingwistycznych⁸⁹:

- 1) relacje tożsamościowe i 2) relacje opozycyjne.

Mogą one odnosić się do:

- 1) płaszczyzny leksykalnej, a więc dotyczyć: identyczności lub opozycji leksemów, synonimów, czy pola semantycznego;
- 2) płaszczyzny morfologicznej, gdy chodzi o identyczność lub opozycję morfemów;

⁸⁶ E. GÜTTGEMANN, *Fragmenta*, 213.

⁸⁷ R. MEYNET, *Initiation à la rhétorique*, 43.

⁸⁸ Tamże, 20.

⁸⁹ Tamże, 18-20.

- 3) płaszczyzny syntaktycznej, gdy występują identyczne lub opozycyjne konstrukcje syntaktyczne;
- 4) płaszczyzny całej mowy (tekstu), gdy zauważa się identyczne lub opozycyjne zdania, czy wypowiedzi.

(2) Analiza figur strukturalnych

Analizę figur ukształtowanych przez elementy lingwistyczne przeprowadza się na dwóch poziomach⁹⁰: 1) na poziomie dwóch stychów (*au niveau distique*) lub 2) na poziomie całego badanego tekstu.

1. Na poziomie dwóch stychów analiza odbywa się w trzech płaszczyznach:

- 1) leksykalnej, gdy drugi stych jest identyczny lub posiada znaczenie opozycyjne wobec pierwszego;
- 2) morfologicznej i syntaktycznej, gdy morfemy i konstrukcje syntaktyczne występują w identycznych lub opozycyjnych formach;
- 3) retorycznej, gdy występuje symetria pomiędzy elementami obydwu stychów (paralelna lub koncentryczna).

2. Na poziomie badanego tekstu podstawową figurą retoryczną są różne formy symetrii:

- 1) paralelizm polega na zestawieniu ze sobą dwóch określeń w formie synonimicznego powtórzenia, przeciwstawienia lub syntezy:

A	B	C	D
A ¹	B ¹	C ¹	D ¹

- 2) inkluzja, czyli zamknięcie fragmentu identyczną lub analogiczną formułą:

A	B	C	A ¹
---	---	---	----------------

- 3) chiasm, figura kompozycyjna posiadająca o następujący schemat:

A	B	C	D	z	D ¹	C ¹	B ¹	A ¹
→					←			

- 4) symetria kombinowana, która łączy różne rodzaje symetrii, występuje najczęściej, gdyż rzadko spotyka się teksty o jednolitej symetrii.

⁹⁰ R. MEYNET, *Initiation à la rhétorique*, 20-42.

c) Metoda logotechniczna CLAUSA SCHEDLA

Określenie „logotechnika” (*Logotechnik*) przejął C. SCHEDL ze współczesnego języka greckiego, w którym słowo *λογατεχνία* oznacza literaturę piękną, sztukę słowa⁹¹. Literatura jako sztuka słowa, jego zdaniem, podobnie jak architektura formuje się według ścisłych, ustalonych reguł. Stosowanie tych reguły zauważa się już w klasycznej literaturze greckiej, zwłaszcza w poezji i dramacie. Autorzy utworów klasycznych znali więc bardzo dobrze i stosowali zasady logotechniki⁹². C. SCHEDL przeanalizował Ewangelie i stwierdził, że zauważa się w nich pewne stałe prawa budowy tekstu. W wyniku przeprowadzonych analiz ustalił więc następujące reguły logotechniki Ewangelii⁹³:

- 1) Podstawą analizy logotechnicznej jest tekst możliwie najbardziej zbliżony do oryginalnego, stąd rozpoczyna się ją od krytyki tekstu. Opuszczenie bowiem, względnie dodanie jakiegoś słowa narusza strukturę tekstu. Autor poleca *Kodeks Watykański*, ponieważ jest on podzielony na duże i małe fragmenty.
- 2) Kolejnym krokiem jest zbadanie gramatycznej struktury. W tym celu należy wydzielić w tekście zdania główne i poboczne oraz kolejno je ponumerować. Na tym etapie nie zwraca się uwagi na treść. Uzyskane cyfry wskazują zazwyczaj, jaką budowę posiada tekst.
- 3) Następnie dzieli się tekst ze względu na jego charakter literacki (*nach der literarischen Art*). C. SCHEDL ma tu na uwadze trzy możliwe formy literackie: opowiadanie (relacja), mowę bezpośrednią i mowę pośrednią.
- 4) Ostatnim etapem analizy logotechnicznej C. SCHEDLA jest opracowanie na podstawie uzyskanych liczb struktury tekstu. Nie wystarczy przy tym opierać się na sumach ogólnych. Należy brać również pod uwagę sumy cząstkowe. Na przykład modlitwa *Ojcze nasz* (Mt 6,9-13) składa się z siedmiu prośb. Aby stwierdzić, czy układ ten był zamierzony, należy stwierdzić, że został tu zastosowany model tygodnia: 6 dni roboczych + 1 szabat. Za modelem tygodnia przemawia sformułowanie prośb: 6 pozytywnych i 1 negatywna.

Metoda logotechniczna przedstawiona przez C. SCHEDLA nie jest wprawdzie przekonująca, lecz mimo wszystko interesująca, jeżeli

⁹¹ *Zur Christologie der Evangelien*, Wien-Freiburg-Basel 1984, 73.

⁹² Tamże, 73-74.

⁹³ Tamże, 74-76.

weźmie się pod uwagę, że autor przyjmuje tylko takie modele liczbowe, jakie były stosowane w starożytności⁹⁴.

D. Przykłady analizy retorycznej

1. Zastosowanie retoryki klasycznej

a) Dz 13,16-41

W strukturze mowy Pawła w Dz 13,16-41 zauważa się cztery części, charakterystyczne dla tekstów opracowanych według zasad retoryki klasycznej⁹⁵: 1) exordium (13,16); 2) narratio (13,17-31); 3) argumentatio (13,32-37) i 4) conclusio (13,38-41). W *exordium* Paweł stara się pozyskać przychylność słuchaczy, zwraca się więc do nich z szacunkiem i uznaniem: „Izraelici i wy, którzy boicie się Boga” (w.16). W *narratio* przedstawia w syntetycznej formie historię zbawienia, którą kończy śmiercią i zmartwychwstaniem Chrystusa, potwierdzone następnie jego ukazaniem się „przez wiele dni tym, którzy z nim razem poszli z Galilei do Jerozolimy, a teraz dają o nim świadectwo przed ludem” (ww.17-31). Z kolei, w trzeciej części swego przemówienia (*argumentatio*) Paweł przechodzi do aktualizacji: „My właśnie głosimy dobrą nowinę (εὐαγγέλιον) o obietnicy danej ojcom” (w.32). Następnie przy pomocy argumentacji opartej na cytatach ze Starego Testamentu uzasadnia, że Bóg spełnił tę obietnicę „wobec nas jako ich dzieci, wskrzesiwszy Jezusa” (w.33). W ostatniej części wyprowadza dwa wnioski (*conclusio*): 1) kto uwierzy w Chrystusa będzie *usprawiedliwiony* i otrzyma *odpuszczenie grzechów* (ww. 38-39); 2) ostrzeżenie: „baczcie więc, aby nie sprawdziły się na was słowa proroków” (ww.40-41).

b) Ga 3,1-14

Fragment ten również został skomponowany zgodnie z zasadami retoryki klasycznej⁹⁶:

- 1) exordium (3,1-2);
- 2) narratio (3,3-5);
- 3) argumentatio (3,6-12);
- 4) conclusio (3,13-14).

We wstępie (*exordium*) Paweł zwraca się do adresatów: „O bezmyślni Galaci!” (w.1a). Bezpośredni zwrot oraz obraźliwy epitet *bezmyślni* mają na celu zwrócić uwagę czytelników na treść. Jednocześnie zostaje zasygnalizowany temat: 1) obraz Chrystusa ukrzyżowanego (w.1b); 2) opozycja: wiara-uczynki (w.2).

Po wstępie następuje opowiadanie (*narratio*), w którym autor przygotowuje sobie bazę argumentacji. Stosuje on tutaj czas przeszły oraz styl *dialogizmu*, stawiając szereg pytań, na które da odpowiedź w trzeciej części. Opowiadanie zaczyna się od stwierdzenia, że Galaci faktycznie powrócili do poprzedniego, pogańskiego stylu życia: „Czy (...) zacząwszy Duchem, kończycie teraz ciałem?” (w.3). Następnie Paweł nawiązuje do wspomnianej we wstępie opozycji wiara-uczynki i wskazuje na dary charyzmatyczne adresatów, pytając, czy są one rezultatem wiary, czy też uczynków (ww.4-5).

Argumentacja (*argumentatio*) została wyraźnie oddzielona od opowiadania przez zastosowanie czasu teraźniejszego (czas przeszły powraca w ostatniej części, w zakończeniu). Argumentację prowadzi Paweł na innej niż dotąd płaszczyźnie. Składa się ona z dwóch części. We ww.6-10 ma ona charakter pozytywny, środkiem dowodzenia jest przykład (Abrahama) i cytaty Starego Testamentu. Natomiast argumentacja we ww.11-12 ma postać negatywną. Przy pomocy cytatów Starego Testamentu autor wykazuje, że zachowywanie dawnego Prawa nie prowadzi do usprawiedliwienia i nie ma niczego wspólnego z wiarą.

Ww.13-14 stanowią zakończenie (*conclusio*) mowy. Następuje zwięzłe zestawienie zasadniczych pojęć, które stanowiły przedmiot wystąpienia, jak: Chrystus, Abraham, Prawo, Duch, przekleństwo, błogosławieństwo, obietnica, wiara.

⁹⁴ Zur Christologie, 75.

⁹⁵ K. BERGER, *Exegese*, 45.

⁹⁶ K. BERGER, *Exegese*, 43-45.

2. Zastosowanie retoryki lingwistycznej

a) Analiza Łk 1,68-79 metodą R. MEYNETA

Analizę tekstu Łk 1,68-79 można przeprowadzić na trzech płaszczyznach: na płaszczyźnie leksykalnej, syntaktycznej i syntagmatycznej⁹⁷.

(1) Płaszczyzna leksykalna

W tekście Łk 1,68-79 występuje 71 leksemów, z tej liczby 36 tylko jeden raz, natomiast pozostałe 35 powtarzają się: 16 leksemów dwukrotnie, a 1 aż trzykrotnie. Ta druga grupa leksemów wskazuje na symetryczną budowę tekstu. W rzeczywistości można w nim wyróżnić trzy *chiazmy*:

I. Chiasm w całym tekście (Łk 1,68-78)

- A Bóg nawiedził (ἐπεσκέψατο) w.68
- B wybawił swój lud (ἐποίησεν λύτρωσιν) w.68
- C dziecię-prorocy (παιδὸς-προφητῶν αὐτοῦ) w.69-70
- D. zbawienie (σωτηρίαν) w.71
- E. nasi nieprzyjaciele (ἐξ ἐχθρῶν) w.71
- F. z ręki (ἐκ χειρός) w.71
- G. nasi ojcowie (τῶν πατέρων ἡμῶν) w.72

PRZYMIERZE w.72b

PRZYSIĘGA w.72

- G¹ nasz ojciec (τὸν πατέρα ἡμῶν) w.73
- F¹ z ręki (ἐκ χειρός) w.74
- E¹ nieprzyjaciół (ἐχθρῶν) w.74
- D¹ wybawieni (wygnani: ῥυσθέντας λατρεύειν) w.74
- C¹ dziecko-prorok (παιδίου-προφήτης) w.76
- B¹ zbawienie swego ludu (σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ) w.77
- A¹ Bóg nawiedził (ἐπισκέψεται) w.78

⁹⁷ R. MEYNET, *Quelle est donc cette parole? Lecture «rhétorique» de l'évangile de Luc (1-9, 22-24) (Lk) 99*. T. I, Paris 1979, 175-179.

Centralne miejsce w chiasmatycznej strukturze hymnu *Benedictus* zajmują dwa pojęcia: przymierze i przysięga. Wokół tych pojęć koncentruje się cała konstrukcja tekstu.

II. Chiasm pierwszej części (Łk 1,68-72)

- A nawiedzić (ἐπεσκέψατο) w.68
- B wybawił swój lud (ἐποίησεν λύτρωσιν) w.68
- C zbawienie (σωτηρίας) w.69

JAK POWIEDZIAŁ PRZEZ USTA SWOICH ŚWIĘTYCH PROROKÓW w.70

- C¹ zbawienie (σωτηρίαν) w.71
- B¹ miłosierdzie z naszymi ojcami (ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν) w.72
- A¹ przypomnieć (μνησθῆναι) w.72

Centralne miejsce w budowie pierwszej części zajmuje w.70: „Jak powiedział przez usta świętych swoich proroków”.

III. Chiasm drugiej części (Łk 1,73-77)

- A dać (δοῦναι)-wyrwać (ῥυσθέντας)-świętość i sprawiedliwość (ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ) ww.73-75
- B przed Nim (ἐνώπιον αὐτοῦ) w.75

A TY DZIECKO, BĘDZIESZ NAZWANE PROROKIEM NAJWYŻSZEGO w.76

- B¹ przed Panem (ἐνώπιον κυρίου) w.76
- A¹ dać (τοῦ δοῦναι)-zbawienie (σωτηρίας)-odpuszczenie grzechów (ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν) w.77

Budowa drugiej części hymnu Zachariasza jest skoncentrowana jest wokół w.76: „A ty dziecko, będziesz nazwane prorokiem Najwyższego”.

(2) *Płaszczyzna syntaktyczna*

Tekst jest skomponowany z dwóch zdań:

- 1) tematem pierwszego zdania (ww.68-75) jest historia zbawienia, której autorem jest Bóg;
- 2) treść drugiego zdania nawiązuje do pierwszego i kreśli perspektywę przyszłej działalności dziecka.

(3) *Płaszczyzna syntagmatyczna*

Syntagma oznacza szereg następujących po sobie jednostek znaczeniowych w danym ciągu wypowiedzeniowym, tworząc pewną całość. Wyrazy w związku syntagmatycznym są obok siebie zestawione szeregowo, to znaczy następują po sobie w kierunku horyzontalnym, jak w zdaniu. Łączą się ze sobą linearnie. Pozwala to wyodrębnić większą jednostkę literacką. W tym wypadku zdanie we w. 76 hymnu *Benedictus* odpowiada zdaniu we w.60, gdyż w obydwu tych zdaniach występuje ten sam podmiot: *Jan* (w.60: Ἰωάννης); *dziecko* (w.76: παῖδιον) oraz ten sam czasownik *będzie nazwane* (w.60: κληθήσεται; w.76: κληθήσῃ). Te dwa zdania odpowiadają na centralne pytanie: „Czym zatem to dziecko będzie?” (w.66). Otóż odpowiedź hymnu brzmi: „Prorokiem Najwyższego” (w.76). Należy następnie zauważyć, że określenie „prorok” występuje również we w.70. Na tej podstawie można przyjąć, że ww.70 i 76 należy uważać, za centralne miejsce całego tekstu.

c) Analiza Mt 6,9-13 metodą logotechniczną C. SCHEDLA⁹⁸(1) *Struktura liczbowa*

1) Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς,	6 słów
2) ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου·	4 słowa
3) ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου·	4 słowa
4) γενηθήτω τὸ θέλημά σου,	4 słowa
ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς·	6 słów

5) Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δός ἡμῖν σήμερον·	6 słów
--	--------

⁹⁸ Zur Christologie, 137-139.

6) καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφήκαμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν·	7 słów
7) καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν,	6 słów
8) ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ	6 słów

49 słów + 8 stychów = 57

Tekst *Ojcze nasz* w redakcji Mateusza składa się z 8 stychów: 1 wezwanie+8 prośb oraz 57 słów.

(2) *Objaśnienie struktury*

Zdaniem C. SCHEDLA w strukturze Mt 6,9-13 zauważa się 7 jednostek, co sugeruje, że opiera się ona liczbie 7. Istnieją trzy możliwe interpretacje tej konstrukcji:

- 1) *Model tygodnia*. 6 dni pracy+1 dzień odpoczynku. W *Ojcze nasz* 6 prośb zostało sformułowanych pozytywnie, a 1 negatywnie, co odpowiada temu modelowi.
- 2) *Model czasu*. Zgodnie z opowiadaniem o stworzeniu (Rdz 1) liczenie czasu rozpoczyna się czwartego dnia, od momentu stworzenia słońca, księżyca i gwiazd. Daje to następujący model: 3+4=7. W modlitwie Mt 6,9-13 pierwsze trzy prośby odnoszą się do Boga, natomiast cztery następne do ludzi, co odpowiada modelowi czasu z *Księgi Rodzaju*: 3+4.
- 3) *Model świecznika siedmioramiennego*. W myśl tego modelu czwarta prośba (o chleb) powinna znajdować się w pośrodku, a sześć pozostałych tworzyć symetrię: 3+3. Prośba o chleb wyróżnia się syntaksą, więc zdaniem C. SCHEDLA należy ją uważać za centralny element konstrukcji tekstu Mt 6,9-13⁹⁹.

⁹⁹ Zur Christologie, 138.